Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Sangeren fra Hasle

Folkebog om Vilhelm Herold og hans bornholmske barndomsby i 1870'erne

Sangeren fra Hasle

Folkebog om
VILHELM HEROLD
og hans bornholmske
barndomsby i 1870'erne

Forlaget Bornholmeren

I kommission hos
Colbergs Boghandel A/S, Rønne

ISBN 87-7006-030-4

FORORD

Kgl. kammersanger Vilhelm Herold (1865-1937) blev engang af teaterhistorikeren Robert Neiiendam opfordret til at skrive sine erindringer. Kammersangeren afslog, men i dag kan vi ved topografiens og kulturhistoriens hjælp lægge brikker til historien om en sanger, hvis kunstneriske styrke var den enkle og kraftige helhed.

Havde han ikke netop fået denne styrke fra sin folkeligt prægede fødeby, Hasle på Bornholm, med dens stærke menneskетyper? Da studiet af sangerens liv og virksomhed giver indtryk af hans store kærlighed til fødeegnen, har undertegnede fundet det væsentligt at forsøge en skildring af Hasle i Herolds barndomstid, som åbenbart gav den vordende kunstner mange inspirationer.

Denne beretning skal ikke betragtes som et topografisk værk. Vi skal blot i fællesskab kigge på sceneriet i Hasle, hvor drengen Vilhelm Herold gik mellem kulisserne: avlsbrugergårdene, købmandsgårdene og fiskerhytterne, i 1870'erne, og samlede folketoner til en kunstnerisk sangkarriere. Men jeg takker for velvillig hjælp fra arkiver, læsesale og fra enkeltpersoner: operasangerinden Valdis Hamerik og hasleboer, som i tidens løb har fortalt mig mange inspirerende ting. Også en tak til »Bornholmeren«.

Og lad så tæppet gå for spillet på lillebyscenen og andre steder. *A.I.*

1. DA BAGER HEROLDS FIK BARN OG GRISE

Alting udspringer af det lille samfund. Det var et lille bysamfund på knap 1000 mennesker, der søndag den 19. marts 1865 blev forøget med den vordende verdenssanger Vilhelm Herold, da de første spæde barnetoner lød ud fra et stort bindingsværkskompleks i Hasle på Bornholm.

Men hvad der videre skulle ske med det nye, spirende menneskehåb, kunne man jo ikke vide. Knap tre måneder før denne store begivenhed hos Bager Herolds havde Det kongelige Teater den 21. december 1864 haft sin første premiere på Gounods opera »Faust«, og hvem kunne vide, at den lille bagerdreng 28 år senere skulle debutere som Faust?

Drengens fødsel blev meddelt offentligheden af Vilhelms ældre bror, som denne søndag løb glad og oplivet ind i gården hos en af byens avlsbrugere for at få familiens blikspand fyldt op med mælk. »Du ser så glad ud«, sagde avlsbrugeren. »Ja, vi har fået grise i nat«, sagde den otteårige dreng. »Nåh, hvor mange?« »Tolv!« »Fik soen 12 grise?« »Nej, soen fik 11, og mor fik én«.

Den slags historier løber hurtigt rundt i en lille by, og Vilhelm omtalte den mange år senere, bl.a. i et af Jelling Seminariums årsskrifter.

Den lille hvidhårede menneskegris voksede og trivedes i det heroldske hjem. Bagergården er for længst revet ned. På dens sted ligger arkitekt Matthias Bidstrups stilblandede bygning, der tidligere var teknisk skole og nu fungerer som feriehjem. Den røde nabogård er Herolds fødested med mindeplade i gavlen. Denne sag har vakt en del diskussion i tidens løb. Man vidste jo, at Bagergården i hvert fald var Herolds barndomshjem, men hvor var fødestedet? Lad os kigge på matrikelkort og »Realregister for Hasle Købstad«.

Holmen mellem Storegade, nuværende Kirkegade, Præstegade, Sandløkkegade og Slagterstræde har tre matrikler. Nr. 40 er Bagergårdens plads, mens 111 a er »Heroldgården«, og 111 b er et lille tilhørende hus ved Slagterstræde. Dette hus havde en Chr. Olsen Møller som ejer i 1850'erne. Han var gift med Herolds mor indtil sin død i 1857. I 1860 giftede bager Julius Herold sig med enken i dette hus. »Bagergården« havde en J.P. Kofoed som ejer fra 1864-67, og Herold gav Kofoed mageskiftejord 28.2., »læst« 6.3. 1867, så Herold fik gården, og det skete knap to år efter Vilhelm Herolds fødsel. Meget tyder altså på, at det lille hus er fødestedet.

I tidens løb havde Vilhelms forældre 12 børn at forsørge. Det fortæller Vilhelm et sted, og han giver det store børnetal skylden for, at man tog fejl af hans fødselsdag i de første barneår. Indtil Vilhelms 12. år blev den 21. marts nævnt som hans fødselsdag, men så blev det opdaget i kirkebogen, at mærkedagen faktisk faldt på den 19.

Hans slægt stammede fra Sachsen, idet »Stamtavle over familien Herold« nævner en Christian Herold, som var møller og gårdejer i Markersdorf. Hans søn, Christian, blev møller samme sted, og han fik fire børn, hvoraf den ældste, Christian Gottlob (1762-1836), blev bagermester i Rønne.

Heinrich Gottlob Herold (1806-1869) var også bagermester i Rønne, og han var gift med Ingeborg Sophie Kløcker (1812-75). Dette ægtepars yngste søn var Julius Gottlob Herold (født 1836), som blev bagermester i Hasle. Han giftede sig med Margrethe Jensen (født 1831), som i følge annalerne havde været gift med husmand i Klemensker, Chr. Olsen Møller, der døde i 1857.

Skumlere spurgte hinanden, hvad enken Margrethe dog ville med den fattige bager. Han ejede jo ikke andet end en guitar, en gyngestol og en redekam. Men der var ingen tvivl om, at han også ejede charme og et godt sind.

Margrethe og Julius Bagers børn var ifølge stamtavlebogen følgende: Egedie Sophie Ingeborg (født 1860), som blev gift med en lærer i Helsinge, Hendrich (f. 1862), som blev bager-

Hvem kunne vide, det var en vordende wagnersanger, der blev født hos bager Herolds i Hasle 19. marts 1865?- tegning af Vilhelm Herold.

mester i Hasle, altså sin fars efterfølger, Jacob (f. 1863), som endte i Amerika, Vilhelm Christoffer (f. 1865), Karna, som fødtes i 1867 og døde allerede i 1869, Karl Mathias (f. 1869), der fik sit virke som maskinist i Amerika, Sophus (f. 1870), som blev kommis i Rønne, og endelig Ingeborg, som blev født i 1873.

Vilhelm Herold nævner, at hans forældre havde 12 børn, hvoraf ni levede i hans barndom, så han har altså haft nogle halvsøskende.

Da Hasle stadig er præget af købmands- og landbrugsgårde, er det ikke svært at forestille sig travlheden mellem den trelængede bagerigårds bygninger. Fra tidlig morgen skulle Herolds folk jo bakse med store dejblokke, der blev bearbejdet, smidt i ovnene og endelig læsset som mangfoldige brødstykker, heriblandt de store lispundsbrød, på brødvognen, der stod i gården forspændt sin sikkert alt for velnærede hest.

Omkring vognen legede bagerens børn, og i dagens løb kom mange af byens borgere til Herolds for at købe brød. Det fortælles, at de skulle ind gennem en stor port (den var mellem

bagergården og »fødestedet«) for at komme til det enkelt indrettede brødudsalg.

I gammel tid blev en bagergård regnet for et af kernepunkterne i en lille by. I København var det almindeligt, at bagermestrene og svendene stod som medlemmer af samme håndværkslav, forholdene i provinsen ved vi ikke så meget om. Men her var det, så vidt man kan se, ret almindeligt, at bagermestrene beskæftigede familiemedlemmer og ofte havde brødkoner, der gik ud i byen med kurve.

Bager Julius Herold har sikkert haft det som »Bageren Jan Marhoul« i Vancuras roman af samme navn: Når han ældtede dej, glemte han pengebekymringerne, og arbejdet blev ofte til en leg, en lykke for den, der på denne måde erobrede det daglige brød.

For vi ved, at når bager Herold ældtede dej, så sang han med sin høje, klare stemme, så det kunne høres langt ned ad Storegaden. Han bar også på en teaterinteresse. Margrethe Herold betragtede teater som syndigt væsen, men hun havde et dramatisk talent, som må være gået i arv til Vilhelm. For øvrigt skal Margrethe Herold have sagt, mens hun betragtede medhjælperne i Bagergården:

»Den pige, der synger til sit arbejde, er altid den bedste. Hun er nemlig glad for at bestille noget, og glæden driver værket«.

Når Julius Herold var færdig i bageriet om aftenen, kom han ofte ind og satte sig i lænestolen ved kakkelovnen i dagligstuen. Ofte sagde han: »Kom nu hær, bælla (børn), la vos sjynga«. Vilhelms ældste søster satte sig ved klaveret, og så blev der sunget to- eller trestemmigt, »Når solen ganger til hvile«, »Fred hviler over land og by« og mange andre sange. Bager Herold kunne også spille lidt guitar og klaver.

Den lille Vilhelm fik også flere andre slags inspirationer i barndomshjemmet. I en af stuerne så han ofte forundret på en gipsfigur forestillende en gudinde, der hælder vand fra en amfora (græsk vase med to hanke) op i en skål. Figuren var lidt

Rådhusgade i Hasle. Længen til venstre hørte til Skovgården, senere kendt som Hotel Hasle, der blev nedrevet i 1978. Avlsbrugerlængen til højre eksisterer heller ikke mere. I dag præger Hasle Bank dette område. Nederst til venstre en gammel tobaksforretning, som blev nedrevet til fordel for brugsens udvidelsesmuligheder. Den statelige bygning på tværs er Vestergades »Løjtnant Hjorts Gård«, som brændte for 30-40 år siden. Den har tjent som byfogedkontor, og det siges, at Vilhelm Herold som skriverdreng ridsede sit navn i en af ruderne. Det siges også, at Herolds læremester, byfogeden, senere fik bolig i byens nuværende baptistkapel.

tarvelig, men Vilhelm kunne lide dens former, og han havde den formentlig ofte i tankerne, da han mange år senere stod i sit atelier i København og arbejdede som en habil modellør og billedhugger.

Og indtryk af mennesker begyndte at fæstne sig i den lille drengs sind. Han har selv fortalt om en rundrygget, stilfærdig mand fra Rønne, der ofte kom ind i bagerigården for at hilse på familien Herold. Det var snedker Bech, kaldet »Sjiklija Bech« (Skikkelige Bech). Han var gårdmissionær, så han må have stridt sig gennem alskens vejr for at bringe evangeliets hilsener rundt til folk.

Ikke fordi bornholmerne i almindelighed var fremmede over for det kristelige budskab. Øen har haft sine stenkirker i 700 år, og i de seneste ca. 100 år har Bornholm givet plads for praktisk taget alle trossamfund. Indre Mission, Luthersk Mis-

sionsforening (som har bornholmsk oprindelse) og den senere stiftede Evangelisk Luthersk Missionsforening er dog specielt store samfund på øen. Men i Vilhelm Herolds barndom havde Hasle ikke de fem-seks menighedshuse, som kendes i dag. Så det må have givet et lille pust af specielt bornholmsk-religiøst liv, når snedker Bech kom fra Rønne.

Han var så vidt vides tidligere gift ind i Vilhelm Herolds familie, og han var altid en velkommen gæst hos Herolds. Han plejede at se på børnene med sine milde, venlige øjne, og han strøg dem over hovedet eller om kinden med sin gigtprægede hånd.

Vilhelm Herold kunne bruge denne person i titelrollen som den fromme skolelærer Mathias i operaen »Evangeliemanden«, som blev hans sidste store opgave på scenen. Rollen blev ikke regnet for særlig stor, men Vilhelm holdt meget af den, fordi han kendte manden, og han sagde i et interview:

»Som jeg har sagt til mine elever: I skal æde den figur, I vil fremstille - således bar jeg mig ad. Og hvis det lykkedes mig at »give« den rigtige Evangeliemand, så var det fordi jeg var Bech, ikke tænkte på Bech, men var ham«.

Der kom også en dag, hvor Vilhelm Herold måtte se og lugte til den nærmeste verden uden for bagerhjemmet. Da man normalt regner med, at et menneskes hukommelse går tilbage til fire-fem års alderen, vil vi prøve at give et billede af Herolds fødeby fra omkring 1870 og nogle år fremefter. Vi vil lade drengen gå rundt i byens små gader og med åbne øjne og ører opleve det intense hverdagsliv.

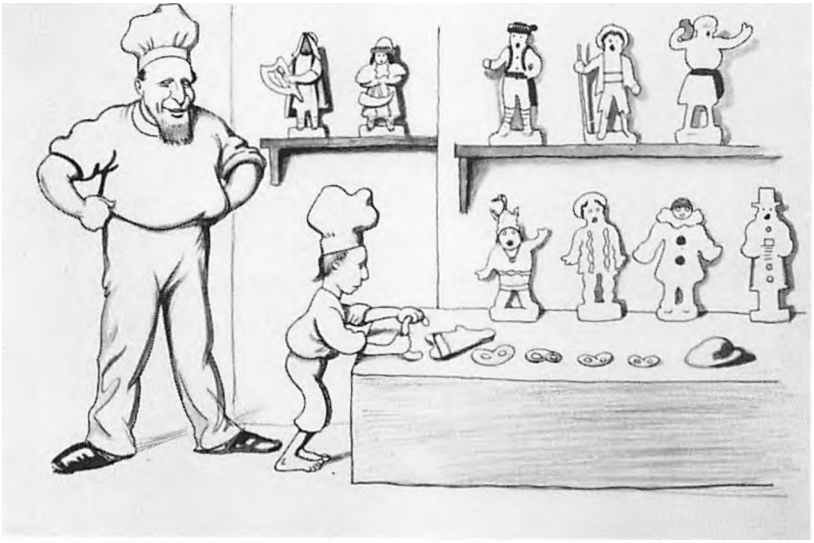
2. FØDEBYENS FOLKELIV I 1870'erne

Vilhelm Herold blev født året efter 1864-krigen, denne grænselandskrig, der reviderede Danmarks opfattelse af sig selv som stærk forsvarsnation. En udvikling af landets næringsliv og andre samfundsfunktioner var dog i fuld gang. Omkring den nye lille haslebo rørte sig et travlt hverdagsliv i fast og rolig rytme mellem de trygge huse.

Hasle lå jo et langt stykke fra 1864-krigens brændpunkt, og der kunne ofte gå uger mellem skippernes anløb af havnen med deres små sejlskibe, eller »jagter«, medbringende post og nyheder fra det øvrige land. Men udviklingen af landbrug og erhvervsliv på landsbasis havde naturligvis smittet af på Hasle.

Der skete store ting for landbruget i perioden fra ca. 1840-70. Den såkaldte mergling betød øget udbytte af jorden, så bønderne kunne sende store mængder korn til de nye industrilande. De fik nye og bedre redskaber, som blev leveret af maskinfabrikker og jernstøberier, de yngre bønder lærte efterhånden at læse og skrive, lånebiblioteker blev oprettet, og på flere gårde begyndte man at holde aviser. I mellemtiden havde bl.a. næringsloven skabt friere forhold for handelen, og den fransktyske krig 1870-71 udløste pengerigelighed, som førte kapital til Danmark.

Vi kender alle noget til problemet polarisering mellem samfundsgrupperne. I 1860'erne virkede dette fænomen på den måde, at 17-1800 herremænd dannede overklasse blandt de danske landbrugere, mens resten af dem havde mindre gårde og husmandsbrug. I Hasle fungerede erhvervspolitikken i noget mindre målestok. Avlsbrugerne - der var omkring en snes af dem i byen - udgjorde et slags aristokrati. Der blev taget hensyn til deres synspunkter, når afgørende beslutninger for Hasle skulle træffes.

Efter konfirmationen arbejdede Vilhelm Herold som bagerdreng hos sin far. Allerede dengang drømte Vilhelm om sang og drama. Om han virkelig formede de klassiske operafigurer som kagemænd, tør vi ikke sige med sikkerhed. Men han har selv lavet denne tegning.

I lillebyen så man altså op til disse gårdejere, der ellers ikke ville blive regnet for de store på landsplan, og slet ikke i rigsdagen, hvor godsejerne og de nationalliberale dominerede.

Men alle voksne mennesker i Hasle, gårdmænd, købmænd, husmødre og arbejdsmænd, måtte slide. Da Vilhelm Herold var fire-fem år, kunne han begynde at danne sig indtryk af byen og dens folketyper, og vi vil prøve at give et scenebillede af Hasle i Herolds barndom. Dengang havde byen kun en snes gader, foruden nogle smøger og gyder, mens den i dag har godt 40 gader og veje- og stadig nogle gyder- når vi medregner den lille »forstad« i byens sydøstlige del.

Bager Herolds tre-længede gård lå ud til Storegaden, byens hovedåre, som i nord løb ud i området Sandbakkerne og mod syd blev kaldt Landevej på den sidste strækning. Landevej var vejen mod Rønne. På gamle matrikelkort ser vi, at størstedelen af byens ejendomme hver især lå isolerede med gade, torv, o.s.v. på alle fire sider. Nogle af disse holme var runde, tre- eller mangekantede. Her var virkelig tale om åben bebyggelse,

ideel rent sundhedsmæssigt, men vanskelig for anlæg af et gadesystem.

Da Vilhelm kom stavrende ud fra bagerigården, har han først fået øje på det lille genbohus, som den dag i dag ligger der med gulkalkede vægge og rødt bindingsværk i Kirkegade. Her sad skomager Hans Jørgen Pedersen inden for sit vindue og syede fodtøj. Vi forestiller os, at Vilhelm gik ud en morgenstund og forundret lyttede til byens mange lyde af kobrøl og hestetrampen. Han har mødt en del avlsbrugere eller tjenestefolk, som trak flokke af køer ud til markerne i byvangen. Nogle avlsbrugere måtte trave gennem den halve by for at komme til deres marker.

Selvfølgelig kunne enkelte køer ikke vente med at slippe deres gødning ud over markerne. En og anden husfar har stået bag sit vindue og med rynkede bryn set på, hvordan klatterne faldt lige foran hans hus. Hvis han var rigtig snedig, så stak han tjenestedrengen en lille skilling, hvorefter drengen kunne trække køerne hen foran genboens hus, så denne familie også fik deres del af kokagen.

»Kirkegaden« sang det i Vilhelm, da han gik op ad den bakkede gade, hidkaldt af kirkeklokkerne, som ringede klokken syv morgen. Til højre på hans vej efter bagerigården ligger den hjørneejendom, som kaldes Herolds fødested. Huset, der har syv fag bindingsværk, tidligere havde det også stråtag, siges at have tjent som byens første skolebygning.

Til venstre, ned ad nuværende Præstegade, lå noget af Hasles gamle præstegård. Her boede i Vilhems første barndomstid pastor Michael Hertz i denne oprindelige avlsbrugerejendom, som havde stuelænge med et dusin fag bindingsværk langs »bakkegaden« og mod Storegaden en bygning med port. Mod øst var der konfirmand- og havestue, og her skulle Vilhelm engang med tiden ind og terpe salmevers og katekismus.

Lige før det nuværende skolekompleks lå en ret anselig avlsbrugerejendom, som forsvandt i 1960'erne. Vilhelm standsede op og kiggede over kampestensgærdet mellem gården og borgerskolen. Her lå en stump have, som måske den gang havde

det samme præg som i den senere tid: en stor græsplæne, der i sommertiden var oversået med de skønneste små blomster.

Da drengen skævede op til vinduerne over den høje fodmur, må han have fået øje på den 79-årige landbrugspioner Søren Høeg, som nød sin aftægt hos datteren og svigersønnen, avlsbruger Chr. Dam. Fireårige Vilhelm har lige nået at kende Høeg, som døde i 1869, og i mange årtier derefter blev der talt meget om denne landbruger.

Søren Peter Høegs arbejdsdag på gården i Kirkegade og de omgivende marker gik fra klokken fire morgen til sen aften, og somme tider tog han natten til hjælp. Han startede dagen med et stykke bart rugbrød og en snaps, og kl. 7 fik han en god frokost med endnu en snaps eller to. På Bornholm var han en af de første, der tog kartoffelavlen op, på Hasle-egnen den absolut første. Det var svært at få folk til at spise kartofler, for det var næsten syndigt at sætte tænderne i disse jordboller. Men Søren Høeg solgte dem fra dør til dør i Hasle og Rønne, og før kartoffeldyrkningen blev almindelig, havde han tjent mange penge på jordbollerne. Han fik sølvbæger af Kgl. danske Landhusholdningsselskab.

Efter Høegs ejendom kom man til den rødkalkede to-etages skole. Vilhelm så op mod vinduerne til de fire klasseværelser, som snart ville være fyldt med børn. Og den ranke førstelærer, byrådsmedlem Hans Christian Siersted, ville gå rundt i lokalerne.

Vilhelm rundede skolens hjørne og gik op mod kirken. På det modsatte hjørne på samme side af gaden lå byens arbejdshus for fattige mennesker, og bygningen har også haft skole. Den dag i dag kan man på husets gavl mod gaden se en sandstensplade til minde om kronprins Christian, den senere Chr. VIII's indvielse af skolen i 1824.

Kirkens klokker rungede stadig, og Vilhelm fik fortalt, at den ene klokke, som engang har fået en revne, da noget murværk faldt ned over den, blev skænket af førnævnte Søren Høegs forfader, Måns Høg, i 1703, mens den anden klokke formentlig er fra 1463. For kirkeinstitutionen er gammel, i 1569

Vilhelm Herold som den unge dagdriver Turridu i »Cavalleria Rusticana«, Mascagnis opera fra 1890 (opført i København 1891), er malet af P. S. Krøyer, og man har kunnet se reproduktionen i bornholmske privathjem. Herold holdt særlig meget af denne rolle, for Turridu er fejg, brutal, gemytlig og forelsket.

nævnes »Hasle Capell«. som tilhørte ærkebispestolen i Lund. Ved reformationen kom kirken under det danske kongehus, og nu er den selvejende som øens øvrige kirker.

De besøgende bemærkede først det spåntækte, otte-kantede spir over vestenden. Så gik turen ind i kirken, men ikke gennem den nuværende hovedindgang i vestenden, for den blev først indrettet i 1887. Langhuset er sengotisk, simpelt af bygning, af rå og kløvet granit, delvis meget store sten, og kirkeskibet har hvælvet tøndeloft. Det daværende våbenhus var af bindingsværk, og pulpituret langs vestgavlen er fra 1700'erne.

Så stod da barnet Vilhelm Herold i kirkerummet og lod blikket løbe mellem de spændende ting. Orglet var nok særlig morsomt, fordi det kunne give lyd fra sig. Det var købt af Nexø kirke i 1829, i 1870 blev instrumentet udskiftet med et femstemmers instrument fra orgelbygger K. Olsen, København, og dette fik en levetid på små 100 år, indtil kirken fik et større, 10-stemmers orgel i 1968.

Vilhelm har kigget på højrenæssance-prædikestolen, som er fremstillet i »tørt« træarbejde fra omkring 1600, og derefter har han set forundret på den forgyldte altertavle. Dette skønne eksempel på en »Fattigmandsbibel« blev ifølge sagnet skænket af en skipper, der havde været i havsnød.

Det er en sengotisk skibstavle af lybsk afstamning fra omkring 1510. Midtskabet og de to fløjes billedfelter flankeres af slanke, snoede søjler med fint skårne, gennembrudte rankeslyng med tidselblade og granatæbleagtige frugter. Midterfeltets figurer, Jesus på korset, Maria og Johannes, er forfinede, mens figurerne på fløjenes fire felter, forestillende scener fra Kristi lidelseshistorie med Pilatus og soldaterne, er gjort mere grove og realistiske.

Nu er der grænser for, hvor længe man kan gå rundt med et barn i en menneskетom kirke, så Vilhelm og hans ledsagere gik snart efter udenfor. De nikkede til kirkens graver, som nu var kommet ned fra klokketårnet for at påbegynde sit udendørs arbejde, og de betragtede kirkegårdens runesten, fundet i Klemensker sogn og opstillet i 1853. Dens tekst er således, oversat

10. februar 1893 debuterede Vilhelm Herold som »Faust«. Gounods opera af samme navn fik sin førsteopførelse i Paris i 1859, og siden 1864 var den en af Det kongeliges store forestillinger. Så sent som i 1945 skriver Hegermann-Lindencrone i »Det kongelige Teaters Operaforer«: »Herhjemme vil mange endnu huske Herolds poetiske udførelse af titelpartiet.«

til nutidssprog: »Ølak lod rejse denne sten efter sin fader, Sasser, en velbyrdig bonde. Gud og Sankt Mikkel hjælpe hans sjæl«.

Kirkegården var omgivet af tjørnehæk. På den østlige side af området ligger Østergade med den nu forsvundne rødkalkede, historiske avlsbrugerejendom »Klingegården«. Den har efter sigende haft seks længer og ejedes efter sigende i slutningen af det 17. århundrede af den berømte sognepræst Povl Ancher, en af hovedmændene i opstanden mod svenskerne i 1658.

Fra kirken kunne vandringsmændene rigtig se ned mod havnen og fornemme, hvordan byen er anlagt ned ad kirkebakkens skråninger og for foden af brinken. De tog et smut ud til Sandbakkerne, som tidligere havde spredt bebyggelse men i dag er optaget af tæt bebyggelse omkring nuværende Nørregade og de nordlige dele af Storegade og Østergade. Byvandrerne har fået indtryk af landbrugsarbejde og hverdagsaktivitet i den hollandske, nu forsvundne Nordre Mølle, hvorfra de hørte brasende lyde fra de tungt malende møllesten og knagende lyde fra remmene.

Vejen gik tilbage ad Storegaden, og hvad nu? Kom der ikke en mand trækkende med en ko ud fra gården til et almindeligt beboelseshus? Jo, bødker Erik Sjøgren, som boede i det hvide kampestenshus, der stadig eksisterer, var en af de mange håndværkere, der havde en ko og lidt jord uden for byen. I øvrigt var der gris og høns i så at sige hvert privathjem.

Et nærmere studium af bygningerne i Storegaden gav et varieret indtryk af større og mindre huse med landbrug og købmandsvæsen og håndværk. Denne gade rummede ca. 40 af byens godt 200 grunde. På et stort areal ligger den flotte Bærildsens gård, som indtil for få år siden rummede Hasles brugs. Andreas Bærildsen (1823-82) byggede en stor købmandsgård med takkede gavle i slotsstil. En overgang var han i kompagniskab med stenhuggermestre, og han var i det hele taget en driftig handelsmand. I 1870 lod han således bygge en skonnert til sit købmandsskab.

Byvandrerne krydsede Rådhusgade, og de voksne har nok

peget til venstre mod torvet. Se det smukke, enkle rådhus i borgerlig empire, som de lærde kalder det! Rådhuset blev indviet i 1855, og man kan jo ikke sige, bygningen med spidsgavl og stort ur i midten virker trykkende på de omliggende gårde og borgerhuse. Her holdt byrådet dengang sine møder, men rådstuen gav også plads for borgerlige sammenkomster, f. eks. juletræsfester for byens børn.

Mon lille Vilhelm har hørt på alt dette? Han har sikkert med store øjne fulgt Rådhusgadens stejle vej til venstre, helt op til kirken. Gaden var endnu ikke brolagt, (senere er den blevet regnet for en af de stejleste brolagte gader i Danmark). Her kunne man køre på kælk om vinteren, og gaden var grænse mellem »Nordreby« og »Søndreby«, et vigtigt mødested for de sneboldkæmpende drenge.

Rådhusets genbo var Skovgården (nu forsvundne Hotel Hasle), som prangede med sin lange stuelænge mod Storegaden. Gården ejedes dengang af »agent Munch«. Hvem han er? Lad os komme videre ned ad gaden, så møder vi ham måske foran hans anden store ejendom. Det går rask forbi en hjørneejendom til venstre, i dag rummer den sparekasse og forskellige butikker samt rutebilstation. I Vilhelm Herolds barndom ejedes bygningen af en slagter H. C. Schou, og den har tjent som avlsbrug under navnet »Bækkegården«.

Lidt efter har vi på højre side en anselig købmandsgård, i dag kaldet »Grønbech & Co. A/S«. Vi befinder os ved midten af Storegaden, og under en pause i gadens bilstrøm må vi nutidsmennesker lukke øjnene og forestille os blikkenslagerejendommen til venstre forvandle sig til den gamle præstegård og Grønbechs ejendom ændre sig til købmandsgård i gammel skikkelse.

Den over 300 år gamle købmandsgård har ændret skikkelse nogle gange siden den berømte købmand Jens Kofoeds dage (han var også en af hovedmændene i opstanden mod svenskerne i 1658, en af de mere brutale). Det har sikkert været lidt vanskeligt for Vilhelm og hans ledsagere at få øje på ejeren fra 1828, kgl. agent Peter Munch (1800-1883), for han havde me-

get at tage vare på. Først og fremmest skulle han følge dagens aktiviteter i denne ejendom, som bestod af stuelængen og parallelt med denne en gårdlænge med lade, lo og stald.

Desuden havde han Skovgården ved torvet og et par ejendomme i Rutsker, og han måtte ned til havnen og se til pakhus og sildesalterier. Ind imellem har agent Munch, som han kaldtes, kigget ind i købmandsgårdens skønne have med de fremmedartede træer og planter, som forsvandt, da en toetages bygning blev opført mod vest i 1891.

Der blev talt og skrevet en del om denne agent Munch. Bornholms Avis omtaler i oktober 1869, at Munch har anlagt sildesalterier i de fleste af øens købstæder og fiskerlejer, og de har givet beskæftigelse og fortjeneste til mange mennesker. Men i november samme år måtte bladet bringe et indlæg fra flere Gudhjem-boere, som anerkendte Munchs driftighed, selv om den nu nok fik for meget »trompetering«. Men de ville gøre opmærksom på, at der var foretaget saltning af sild i Gudhjem længe før fiskerlejets beboere lærte Munch at kende.

Endelig kiggede Vilhelm og hans venner på de mange sidegader. Nogle gadenavne er forsvundet siden Vilhelms barndom, f. eks. Store Grønningen, Lille Grønningen, Skidenstræde og Torvestræde. Nye navne er kommet til, og i dag har byen naturligvis også sin Heroldsgade. På en nu bebygget hjørnegrund i krydset Vestergade-Gasværksvej lå marken kaldet Herolds løkke, altså fordi den ejedes af bager Herold, og den var på totrekvart hartkorn.

I byens sydlige del stod byvandrerne på eksercerpladsen, Hasle Frihed, med det ombyggede ammunitionshus fra 1817- i dag er der campingplads på stedet- og de havde udsigt over det gamle sandflugtsområde mod havet, hvis »flak« inde ved kysten altid har forholdsvis roligt vand på grund af en skærmende række af store sten.

Mens byvandrerne brugte tid på traveturen, begyndte der langsomt at komme hverdagsliv over gaderne. Nu kunne de stille sig op ved hovedgaden og overvære dagens sceneri:

Børnene gik til skole klædt i mørke, hjemmevævede frak-

Hasle torv med rådhuset i enkel, borgerlig empirestil fra 1855. Mindestenen for hovedmændene i 1658-opstanden blev opstillet i 1908. Den flotte automobil er Bornholms første lille rutebil, som fotograf Zoltau Sivertsen, Hasle, købte for 6.000 kr. i 1905.

ker og med tornystre beklædt med sælskind på ryggen. Der var fiskersønner med slidt, blankskygget kasket, som de havde haft fra seks-syv års alderen, og holmensbukser. Der var avlsbrugersønner med mørke matroshuer, knæbukser, af fint, glat stof og pløsesko (to dele, der var bundet sammen af en rem), og der var piger i lange kjoler og med store forklæder. Nogle af drengene morede sig med at løfte rendestensbrædderne for derefter at slippe dem, så de faldt mod jerndragerne med de løse bolte, så det bragede. Og de kiggede ned i brøndene, der stod uden for hoveddørene. De var adskillige alen dybe, for brøndgraverne havde måttet kæmpe sig gennem den tykke malersten for at komme ned til vandet.

Ud gennem porten til en avlsbrugergård gungrede en landauer med to heste. Bonden selv sad på bukken i reversjakke og med halsklud og stiv hat, og nu skulle han være vognmand for nogle af byens formuende folk. Da avlsbrugeren var uden for synsvidde, så et par tjenestekarle deres snit til at gå ud i porten. Her stod de så i deres blå arbejdsbluser og nød en pibe.

Tjenestepigerne ville også have smårettigheder. De kom ud på stuehusets trappe, hvor de stod et øjeblik og nød de sparsomme solstråler, indtil madmoders skingrende stemme kaldte på dem.

Resten af dagen skulle pigerne bevæge sig, forsynet med kost og klud, gennem en lille verden som denne, typisk for indretningen af avlsbrugergårdens stuehus: bryggers og køkken, der hver især havde åben, sodet skorsten, lillestuen, hvor familien opholdt sig til hverdag, og hvor man havde bord og bænk under vinduet og ofte »sengehul« til børn eller tjenestefolk, storstuen, hvor de gode møbler og herskabernes himmelseng var anbragt, eventuelt forstue og såkaldt melsal og endelig salen, som svarede til den sjællandske øverstestue.

De mørktuniformerede postbude, forsynet med stor brevtaske og solid grenstok, begyndte at præge gadebilledet. Det siges, at posthuset en tid lå på hjørnet af Vestergade og Rådhusgade, hvor Hasle Brugs nu har et areal. Senere havde posthuset plads i nuværende Thomsens Manufakturhandel, og i dag ligger posthuset i den sydlige del af Storegade.

En stor del af postudbringningen foregik til fods. I 1872 fortæller Bornholms Avis om en nyordning for udvidet postgang mellem de bornholmske byer: gående post mellem Rønne, Hasle, Allinge, Svaneke, Nexø og Åkirkeby hver mandag, onsdag, torsdag og lørdag om morgenen kl. 6! mens de kørende posters afgange mandag og torsdag eftermiddag var uforandrede.

De mange travende budbringere med tavshedspligt kom ind i almindelige menneskers hverdagsliv. På landet nød de styrkende kaffe på gårdene, og der fortælles historier om postbude, som næsten levede af stærk kaffe og cigarer.

Hvis vi springer noget frem i tiden, ser vi for os en stor, rank postmand med smukt klippet fuldskæg. Janus Lind. I 1877, da han var 30 år, byggede han ejendom i Hasle, efter at han nogen tid i forvejen var blevet landpostbud fra Hasle. Vilhelm må som halvstor dreng have kendt ham. Janus Lind travede hver dag sine lange ture på landet, også juleaften, for at tjene penge

Vilhelm Herolds barndomshjem, bagergården på hjørnet af Storegade og nuværende Kirkegade. Fødestedet var efter alt at dømme det lille, stadig eksisterende hus på samme grund, men ud mod nuværende Slagterstræde - på modsatte side af denne bagergård, som med sin kamtakkede gavlbygning blev skilt fra den øverste bygning i 1907. I 1908 opførtes Hasle tekniske skole på den ledige plads, og denne bygning hedder i dag »Feriehjemmet Bia-lid«.

til en stor børneflok. Somme tider måtte han supplere indtægterne ved stenhuggerarbejde.

Men han fik noget særligt ud af de ensomme ture. Når han kiggede ud over de uendelige pløjemarker, så vidste han, at de gemte på et brugbart råmateriale: gamle kødben, som kunne blive til skønne orgeltangenter.

I sin sparsomme fritid byggede Janus Lind små orgler til missionshuse, og han var hovedmanden bag det store spilleværk i Ruts kirke. Røger og snedker Hans Abrahamsen hjalp med at lave tangenterne, og snedker Johan Madsen fremstillede orglets træværk. Orglet kom op at stå i 1880'erne, og det fik en funktionstid på ca. 80 år. Som betaling fik Janus Lind 500 kr., men så måtte han også spille et år uden løn i kirken.

Janus Lind var et gennemmusikalsk menneske. Han spillede, sjældent efter noder, og han lavede sange og melodier til en missionsforening. I hjemmeværkstedet brugte han de ofte

frosthærgede hænder flittigt, og han kunne lave valsemusik, for han var ud af en spillemandsslægt fra Rutsker.

Mens vi således ser postbude og andre mennesker standse op i hverdagstravlheden og udveksle nyheder i de små gader, ruller 1870'ernes større og mindre begivenheder hen over scenen:

Byen oplevede hårde isvintre gennem årtiet, og to orkanstorme fejede ind over byen. I det første tilfælde blev nogle af de små »soboder« revet væk, i det andet rev agent Munchs skib fortøjningen i stykker, hvorefter det drev op på land.

Folk imellem blev der nok først og fremmest talt om de alvorlige menneskelige begivenheder. Vist havde kul- og teglindustrien ude i skoven givet en øget beskæftigelse, der kom bysamfundet til gode. Men fremskridtet kan også have sin menneskelige pris. Dengang havde man ikke lovgivning for miljø- og arbejderbeskyttelse, og ret så pludseligt skulle folk af forskellige nationaliteter: danske, svenske og tyske, arbejde tæt sammen i en industri.

I marts 1871 omkom Hasle Teglværks bestyrer, Henrik Bothe, da han stod nede i en lergrav. Skillerummet til en nabograv faldt sammen over ham. Og i januar 1874 blev en 15-årig arbejdsdreng ved Hasle Kulværk slået ihjel, da en af de store kasser, der blev hejset op og ned, ramte hans hovede. I dagspressen læses også om arbejdere, der faldt ned i kulskakterne og kom slemt til skade.

Industrien kunne trække tyske grubearbejdere og teglværksfolk, og fiskeriet trak mange svenske fiskere til Hasle og omegn. De sidstnævnte klarede sig godt ved Bornholm, i sommeren 1870 blev det således fortalt, at mange af dem havde fanget flere hundrede ol sild, og prisen var 6-12 skilling pr. ol.

Det kunne gå hårdt til, når svenske og tyske arbejdere mødtes i flokke på Hasle Fælled. Der findes således en beretning om et veritabelt slagsmål en skøn sommerdag. Knortekæppe blev lavet af grene fra den nærliggende skov, og både politifolk og stærke avlsbrugere måtte ud til fælleden for at skille de stridende parter. Trods alt var de farverige indslag af folkedragter

Herolds bagergård havde portindgangen ud til den hyggelige Kirkegaden. Efter familien Herold ejedes bagergården en tid af bager L. Jensen, og huset blev revet ned i 1907.

og svensk folkemusik med til også at sikre de mere lyse minder fra denne bevægede festdag.

Bornholmerne kunne også komme i slagsmål, og der blev somme tider kigget lidt skævt til nogle af de dygtige svenske fiskere.Men i det store og hele er der plads for alle i et lille samfund, og der kan rækkes en hjælpende hånd, når det bliver nødvendigt.

Fællesoplevelserne var ikke så talrige dengang. Traditionen med en fastelavnsbåd, der trækkes på vogn gennem gaderne af søfolk, er kendt fra Rønne, og det menes, at skikken også fandt sted i Hasle i 1870'erne Og en bazar hos avlsbruger Christian Dam, Høegs gård, i december 1872 til fordel for de »vandlidte« kunne sikkert samle mange mennesker. En avlsbrugergårds store stuer og udenomsplads er jo velegnet til den slags.

Om søndagen gik folk til kirke i fint tøj, kvinderne i den karakteristiske gamle kirkedragt: sort kjole, sort silkekåbe med brun skindkant og »nølle« - festhovedtøj med røde blomster og silkebånd.

Til hverdag kunne man undertiden se trommeslager Randers Kofoed gå rundt i byen i sin uniform. Han havde været med i 1864-krigen, og nu var han altså fredelig tambour for sine bysbørn i Hasle. Han levede til ind i vort århundrede, og hans gulkalkede hus med rødt bindingsværk i Vestergade bliver stadig kaldt »trommeslagerhuset«.

Hvad den pligttro trommeslager ikke fortalte af bynyt, måtte man læse i dagspressens saglige redegørelser og derefter uddybe for hinanden i mundtlig og indlevet form. Byen fik ny byfoged og borgmester i 1874, Christian Nygaard Gregersen, som engang skulle blive Vilhelm Herolds første arbejdsgiver uden for hjemmet. I november 1873 døde sognepræst Herman Michael Theodor Hertz, der var kendt for bøger som »Gejstlig-statist. Kalender«, »Efterretninger om Gejstlige Embeder« samt prædikener, taler og digte.

Hans embede blev opslået til en reguleringssum af 1.000 rigsdaler. I februar 1874 udnævntes efterfølgeren, kateket ved St. Johs. kirke i København, Hans Kr. Stefanus Brix, som var født i 1833 på Risenholm i Nyker.

I 1875 besluttede den travle agent Munch at trække sig tilbage. Han solgte sin købmandsgård til brødrene Grønbech fra Allinge for 16.000 kr. (Rigsbankdaleren blev afskaffet til fordel for kronen i 1875), og brødrene købte også agentens parter i laksebåd og sildesalterier, ligesom de købte skonnert »Argo« for 10.000 kr. Samme år solgte Peter Munch Skovgården for 6.500 kr. til slagter Jesper Holm, Allinge, som ville indrette gæstgiveri i ejendommen, og han solgte jord på henholdsvis 8 og 2 tønder land til Rasch, Dalegård, Rutsker, og Carl Jensen, Hasle.

Der blev også snakket lidt turisme i Vilhelm Herolds barndom. I august 1869 blev der anmodet om penge til vedligeholdelse af en løbebro af træ mellem Ringebakkerne og Johns Kapel, for dette sted blev besøgt af alle øens gæster. Og et Stettiner-blad fortæller i en rejseartikel i 1874: »Hele Hasle var ved vinduerne for at se på vort tog gennem den lille by, og man hilste venligt på os allevegne.«

I 1901 blev Herold udnævnt til kgl. kammersanger, og han har begået denne festlige tegning af begivenheden. De velkendte hofløver ser forbavset på sangerens spontane glæde.

Bornholmerne selv havde ikke så let for at komme omkring, hvis de ikke var ejere af hestekøretøjer. I 1871 hedder det i et læserbrev, at de lukkede postvogne på Bornholm var tosædede jagtvogne (altså for tre personer foruden kusken). Og da der ikke blev stillet bivogne til rådighed for den fjerde eller femte passager, der meldte sig, måtte de »forsildekomne« opsætte rejsen i tre-fire dage, for Bornholm havde kun postforbindelse to gange om ugen med det øvrige Europa, eller selv leje en vogn. Som en udvej kunne man flytte den bageste agestol tilbage og anbringe en fjæl på jernfødder som et bagsæde og lægge et slags hestedækken over. Men det var en risikabel stilling, og den gav ikke værn mod blæst og kulde.

Udviklingen til gavn for transportforholdene gik langsomt. Men netop i Vilhelm Herolds barndom skete der fremskridt på skibsruteområdet. Det er en sag, vi skal høre om i næste akt:

Spillet om havnens livlige historie.

3. EVENTYRET OM HAVNEN

Drengen Vilhelm Herold, vordende scenekunstner, skulle i sin barndom opleve to særlig hårde orkanstorme vælte ind over fødebyen. Og derefter blev han vidne til en spændende udvikling af bysamfundets nerve: havneanlægget.

Vi skriver 13. november 1872. Der kom en hilsen fra de store oceaner. Hushøje bølger rejste sig og væltede ind over havnepladsen, mens de små halvdæks fiskerfartøjer drev vuggende rundt på vandet, og en del »søboder« blev revet løs for derefter at drive frem og tilbage med strømmen.

Den syv-årige skoledreng Vilhelm Herold havde sikkert stor lyst til at komme ned til havnen denne dag. Mens blæsten føg op gennem byens smalle og krogede gader og satte liv i bunkerne af efterårsløv, måtte folk forsigtigt ud af deres huse. De har kigget ængsteligt op til hustagene, og de er faret sammen ved lyden af nedraslende tagpotter. Så har de råbt til hinanden og udvekslet rygter om stormfloden.

Men byens huse slap dog forholdsvis let. Efterhånden som stormen stilnede, kunne hasleboerne gå ned til havnen og betragte resultaterne. Derefter samledes de i husene, hvor de fortalte beretninger fra begivenhederne oppe nordpå. Fra en forlist hollandsk kuf drev der masser af tømmer i land, og på Nordbornholm kunne mennesker skjult af nattemørket samle trægods og kore af sted med det til gemmesteder i udhusene.

Senere blev skaden på Hasle havn vurderet til 500 rigsdaler, som blev bevilget af Centralkomitéen, mens skaden på forskellige ejendomme i byen vurderedes til 1100 rigsdaler. I fiskerlejet Helligpeder skete der skade på havnen for 500 rigsdaler, på fire ejendomme og seks fiskerbåde for 460 rigsdaler, og i fiskerlejet Vang var skaden betydningsløs. Denne lilleby har altid været godt skærmet af de store sten ved kysten.

Fru Magdalene Herold var født 1869, og hendes ungpigenavn var Rosenorn von Gersdorff. Hun var fideikommisbesidderinde. De blev gift i 1895 i Asminderød, Nordsjælland.

Da der var faldet ro over Hasles havneanlæg, kunne folk atter betragte havnens former. I vore dage triumferer anlægget med effektivt maskineri for lastningen og med »Grønbech«s betonsilo, der står som et sømærke og som et symbol på denne byens ældste handelsvirksomhed. I Vilhelm Herolds barndom prægede naturen i endnu højere grad den lille havn.

Den havde bassin omgivet af en næsten vinkelformet mole mod syd og en ligelinjet mod nord. Omkring 1865 blev bassinet - den nuværende mellemhavn - anlagt, og i Herolds barndom eksisterede »Gamle Skanse« (ved trappen op ad bakkepartiet med den græsklædte skrænt kaldet Havnebakken). Havneanlægget ligger egentlig i læ af skrænter, nu til dels dækket af oprindeligt toldkammer, fiskernes salgsbod, sladrebænke, kornsiloen og en havnekro. I gamle dage var skrænterne nøgne og præget af synlig jernsandsten.

De gamle sad nu i husene og snakkede om havnens historie. Der var nok tale om et sagn, men måske var det alligevel rigtigt, at Hasle havn omkring 1625 var et bolværk med syv totomastede fartøjer, der drev handel på Pommern eller Stralsund. En stormflod med svær isgang havde ødelagt bolværket.

Der var dog mere hold i den interessante beretning, som »Fædrelandet« gav den 25. september 1835. Da kunne mennesker over hele landet læse om folkets opbygning af Hasle havn. I 1814-15 fremkom ideen om at give byen en havn, hedder det i denne artikel. Der blev udsendt en såkaldt kollekt, og den blev underskrevet af alle mennesker i byen. Selv fattige daglejere tegnede sig for flere rigsdaler foruden personligt arbejde. De omkringboende avlsbrugere tilbød penge, arbejdere og vogne, og Bornholms kommandant, oberstløjtnant Hoffmann, sørgede for, at de omliggende sogne i 1815 kunne anvende militsdagene til arbejdet på Hasle havn.

Det var altså en broget flok af arbejdsfolk, der gik i aktivitet. Store sten fra klipperne forskellige steder på øen blev kørt på store vogne til havnen, hvor stenene blev tilhugget. Men flere bidrag blev brugt under forberedelserne, ledende folk blev forflyttet fra øen, og arbejdet gik i stå. Først i 1827-28 kom der

atter gang i sagerne, da to dygtige avlsbrugere og brændevinsbrændere, Niels Holm og Hans Mørck, gik ind i arbejdet.

De fandt villige folk, borgerne ydede naturalier, og en skønne sommerdag kunne hasleboerne ved hjælp af materialer samlet i 1815 lægge en dæmning og uden for denne en stenmasse til beskyttelse mod is og bølgebrud under vestlige storme. Senere blev der lagt en ny dæmning, som dannede indløbet mod nordvest. Den berømte og socialt gavmilde etatsrådinde Marie Kofoed, Rønne, skænkede nogle hundrede rigsdaler, og toldkammeret fik kongen til at bevilge omtrent 2.000 rigsdaler til låns mod renter og afdrag.

Bønderne hjalp med kørsel af materialer, og soldaterne kom og gav et nap med. Kulgraverne ude fra skoven gav havnefolkene det råd, at de ligesom i gruberne skulle grave en horisontal skakt under indløbet og videre ud under havnebunden, hvorefter de kunne lade den falde sammen. I 1834 blev havnen uddybet til 2 meter, og næste uddybning fandt sted i udvidelsesperioden fra 1874 hvor den kom ned til 3,8 meter. Hasle Kulværk deltog i udgifterne med en tredjedel for at få en udskibningshavn.

Nu er vi kommet ind i en ny epoke, som gjorde sig gældende i Vilhelm Herolds barndom. Industrien udviklede sig gradvis ude i den tidligere barske, nu kultiverede natur syd for byen. I denne ødemark havde den fygende sandflugt gennem århundreder rådet på den milelange strækning mellem Hasle og Rønne, og folk fra de omliggende sogne brugte sandmarken til løsdrift for deres dyr, som afgnavede hver en grøn spire, så sandet rigtig kunne boltre sig. Omkring 1820 blev Strandmarken mellem de to byer fredlyst, og i 1830 kom der gang i skovkultiveringen. 30.000 elletræer og 40.000 fyrretræer blev udplantet.

Kulbrydningen i området var en gammelkendt sag - Kronprins Christian, senere Chr. VIII, fortæller i »Reise Journal - ført på touren til Bornholm fra 10. til 28. juli 1824«, at der fandtes to-tre kulminer ved Blykobbeåen og et par kulskakter ved Sorthat. I minerne blev kullene strøget i et gråt lerlag, og i kulskakten arbejdede syv mand på pumperne, der med en simpel

Kammersangeren havde et dejligt hjem på Fuglebakken, Frederiksberg, hvor han slappede af med sine mange interesser. Fra sin tidligste ungdom var han en ivrig læser. Hasledrengen fra det børnerige og ikke alt for velhavende hjem var indstillet på at skaffe sig så megen lærdom som muligt.

mekanisme var bragt i forbindelse med en vejrmølle. I vindstille måtte alle mand bruge næverne.

I 1868 anlagde konsul Jep Jørgen Colberg kulværk og teglindustri omtrent på det sted i skoven hvor den nuværende Hasle Klinker- & Chamottestensfabrik A/S nu ligger. Efter at have været ejet af tyske grubefolk blev Hasle Kulværk i slutningen af 1872 solgt til et interessentskab i København for 60.000 rigsdaler. Få måneder efter solgtes virksomheden for 140.000 rigsdaler til et aktieselskab bestående af tyskere og danskere, og det nye selskab ville straks anvende 2-300.000 rigsdaler til indretning af regelmæssig grubedrift, sporvej til Hasle eller Rønne og til etablering af en ringovn til produktion af 12 mill. sten årligt. Der blev bygget en dyb skakt med tre afdelinger og etableret en hestegang.

I Hasle blev det en fornøjelse at se den aktivitet, anlæggene på Klemensker Strandmark havde skabt på Hasle havn i sommeren 1873, skrev avisen. Hestetrukne arbejdskøretøjer hentede materialer fra skibene, og i månederne juni, juli og august registreredes 29 fartøjer: galeaser, jagter, slupper og skonner-

ter, fra København og Sverige med bl. a. kalk, mursten og stenkul. Skonnerten »Carl« af Gotland, som var på 125½ tons, lå med en last 10½ fod dybt, så fartøjet måtte losses uden for havneindløbet.

Begivenhederne på godt og ondt, fordelagtige for beskæftigelsen og krævende for de furede arbejdsfolk, fulgte slag i slag omkring den store havneudvidelse, som indenrigsministeriet nu kunne godkende. Projektet skulle koste ca. 60.000 rigsdaler, og Hasle Kulværk ville give de 17.000 og derefter udskibe kul og mursten fra havnen.

En sporvej for hestetrukne blokvogne blev anlagt mellem kulværket og havnen, A/S Bornholms Kul- og Teglværker købte i 1875 Sorthat Kulværk for 100.000 kr., og samme år købte selskabet et ca. 225 tons stort dampskib bestemt til at sejle med mursten. De såkaldte toldindtrader var for Hasle i 1875 på i alt 18.727 kr. Til sammenligning kan nævnes Rønnes omsætning på 53.032 kr. og Nexøs på 33.163 kr.

Bornholms Kul- og Teglværker trådte i likvidation i 1878, men i skoven var der lagt et godt grundlag for nyt virke og stiftelsen af Hasle Klinker- & Chamottestensfabrik, som kom i 1889. Og havnen kunne fortsætte sin funktion som livsnerve for byens materielle trivsel.

Vilhelm Herold og hans bysbørn kunne gå rundt og se på de åbne fiskerbåde eller »eger«, i 1880 havde havnen 15 af disse med en besætning på 36 mand, og på købmandsskibet »Argo«, der lå og skvulpede ved den inderste mole. Man så fiskerne smide garnene i land, hvorefter de, som den dag i dag, gik i rokkende gangart op ad havnebakkerne til deres hjem.

Den 17. marts 1877 begyndte Østbornholmske Dampskibsselskabs »Erna« sin faste rutefart mellem Hasle og København. Skibet blev modtaget af folkemængde og en flagprydet by, og det fik et nifoldigt hurra. Byen fik en ny folkelig tradition: fornøjelsen at gå til »damperen« morgen og aften. Den holdt sig helt op til vore dages rationaliserede paketsejlads. Det var en egen glæde for hasleboerne at stå på havnepladsen og udveksle hilsener mellem Hasle og verden bag horisonten.

4. VILHELM HEROLDS FØRSTE LÆREMESTRE

Ind imellem legestunderne i Hasle omegn og de gymnastiske øvelser (han var vældig dygtig til at stå på hovedet), måtte drengen Vilhelm Herold også passe sin skolegang. Og han var i gode hænder hos førstelærer Hans Christian Siersted.

Denne skolemand, som ikke kun var en rank kapacitet, der går ture i smågaderne og hilser venligt på menigmand, arbejdede mere end nogen anden for Hasles trivsel. Han må også have været en glimrende underviser, når han stod over for børnene i den røde toetages skolebygning neden for kirken. Han interesserede sig nemlig meget for Bornholms geologi, historie, flora og fauna, og fremdeles var han et menneske, der ville realisere mest muligt af ideerne.

H. C. Siersted, som altså fik den ære at virke som Vilhelm Herolds allerførste læremester næst efter Vilhelms forældre, blev født i Åkirkeby den 30. juli 1815, men hans slægt stammede fra landsbyen Sigersted (Siersted) ved Ringsted.

Efter nogle år som »omgangslærer« i Olsker og konstitueret lærer i Allinge kom Siersted til Jonstrup Seminarium, hvorfra han blev dimitteret i 1839. Den 9. marts 1840 blev han udnævnt til førstelærer i Hasle, og han sad i denne stilling i 46 år indtil pensioneringen i 1886. Han var gift to gange, anden gang med Laurentine Margrethe Rømer (1818-1880), som var datter af major, stænderdeputeret Chr. Rømer, en bror til holzførster Hans Rømer, foregangsmanden for opelskning af Danmarks tredjestørste skov, Almindingen.

Det sierstedske familieliv udfoldede sig i den lange gård, i vore dage er den gulkalket, i Vestergade. Ejendommen blev i sin tid købt af regimentskirurg Carl Hans Urich Bolbroe, som var gift med Siersteds søster, og huset hedder »Bolbroehus«. H. C. Siersted fik fem børn. En datter, Emilie, blev gift med

den københavnske grosserer Julius Kopp, og Bolbroehus er forblevet i slægten Kopps eje.

Ejendommen har også en anden historisk interesse. Her boede nemlig den berømte borgmester Peder Olsen Hassel, som fik besøg af den svenske oberst Printzensköld den 8. december 1658 om eftermiddagen, få timer før obersten kom til Rønne og blev skudt af de bornholmske frihedskæmpere. Senere er denne borgmestergård brændt. Den lå med gavlen ud mod gaden, mens den nuværende bygning vender facaden mod Vestergade. I en lille bygning på den gamle naboejendom skulle man stadig kunne finde et par bjælker med udskårne »nakker« fra den gamle borgmestergård.

Hans Christian Siersted fik mærkeligt nok tid til et vidtspændende offentligt arbejde. Han var borgerrepræsentant og medlem af Hasle byråd fra 1861-97, i denne lange periode også formand for Borgerrepræsentationen indtil dens ophævelse i 1868. Desuden var han amtsrådsmedlem, medstifter og senere formand og bestyrelsesmedlem af Hasle Kulværk, og som formand for Hasle Sygekasse fra dens stiftelse i 1866 sad han og prentede alle dens beretninger med gotisk skrift.

Siersted var hovedmanden bag udvidelsen af Hasle havn i 1850'erne, i 1876 reklamerede han for aktietegning til Østbornholmske Dampskibsselskab, og han var med i driften af hasleskuden »Robert«, som forliste under en robbefangst i det nordlige Ishav.

Beplantningsarbejdet i sandflugtsområdet syd for Hasle var Siersteds hjertebarn. Han fik Klemensker sogn til at afstå sine strandlodder til Hasle kommune i 1891, og han kæmpede hårdt mod lyng og græs, men det lykkedes ham at skabe en smuk blandingsskov som halvramme omkring byen, og han har fået en mindesten ude mellem træerne. Ved H. C. Siersteds død i 1907 skrev Bornholms Avis, at der var en tid, »da intet af betydning blev foretaget i byen, uden at afdødes mening blev æsket og taget til følge.«

Efter lærer Siersteds indflydelse må sognepræsten i Hasle fra 1874-81, Hans Stefanus Brix, regnes for Vilhelms næste læ-

remester, for den unge mand måtte også indprentes katekismus og troslære.

Vi er nu nået frem til 1879. »Hvidhoved«, som lyshårede Vilhelm blev kaldt af sine skolekammerater, var blevet konfirmeret, og nu måtte han tilmed trække i hvidt tøj. Han blev bagerdreng hos faderen, der var ingen anden vej for ham at gå.

Der var dog ganske vist blevet snakket om andre muligheder. Vilhelm havde gjort stærkt indtryk på en slægtning, en fornem Vallødame, som en gang besøgte familien Herold. Hun var blevet så betaget af Vilhelms klare sangstemme og kvikke væsen, at hun ønskede at få ham med til Sjælland. Så ville hun bekoste hans uddannelse.

Julius bager blev glad ved tanken om, at et af hans børn skulle gå sangervejen. Men madam Herold sagde nej. Ikke koldt afvisende, men fordi hun fandt det forkert, at et af hendes børn skulle trækkes frem foran de andre. Vilhelm måtte i stedet gå hjemme og synge sammen med far i bageriet. Da drengens stemme kom i overgang, forstod bagermesteren, at her var noget, der skulle værnes om. »Lad være med at synge. Fløjt!« sagde han.

Bagerens hårde lod havde også sine lyse sider for den humørfyldte dreng, særlig brødturen var en dejlig pligt. Vilhelm og et par af hans brødre skiftedes til at køre ud med den store lukkede kassevogn fra morgen til aften, i alskens vejr.

Vilhelm kørte nordpå ad kystvejen, ned til fiskerlejet Vang, eller østpå op i landet, forbi Brogårdsstenen med runeindskriften lige uden for Hasle, op til Bedegade i Klemensker, gennem de uvejsomme, men smukke Simblegårdsbakker, eller måske helt over til fiskerlejet Tejn på den anden side øen. Vilhelm bemærkede hver en bøjning af vejen, og han lyttede til fuglesangen, mens han sad på bukken af vognen og sang af fuld hals. Når Vilhelm Herold senere som ældre mand havde svært ved at falde i søvn om aftenen, gjorde han en »brødtur« i tankerne. Så blev han behageligt træt, og snart efter sov han.

Hans tid som bagerdreng skulle ikke blive langvarig. En dag kom Julius Herold i snak med Hasles byfoged og borgmester,

Christian Gregersen. »De har sådan en rask dreng derhjemme,« sagde byfogeden. Hvem af dem? Bager Herold havde flere af slagsen. »Ham der kører med hesten til mølle.« Nåh, Vilhelm. »Han er vist født til at være noget andet end bager,« vedblev Gregersen.

Tjah, Julius Herold virrede med hovedet, hvad kunne der blive tale om? Han havde jo ikke så god råd, så drengene måtte blive håndværkere som han selv. »Det vil være synd for Vilhelm,« mente byfogeden, »og han synger så godt. Lad mig få ham ned på kontoret, så skal jeg se, hvad jeg kan gøre ud af ham.«

Vilhelm blev skriverdreng hos byfogeden til en løn af 10 kr. om måneden. Det fortælles flere steder, at byfogeden boede over for bager Herolds. Det vides dog, at byfogedkontoret lå i Vestergade, nærmere betegnet Løjtnant Hjorts Gård, som brændte i 1940'erne. I Realregister for Hasle Købstad, indrettet 1834, står byfoged Boesens enke ganske vist som ejer af gården i 1875, året efter at Gregersen var kommet til Hasle, og det nuværende baptistkapel omtales af nogle som tidligere byfogedkontor.

Men det fortælles, at følgende indridsning er bemærket i en af ruderne på Løjtnant Hjorts Gård: »Vilhelm Herold den 8.-1.-81 - 15.-4.-82.« Dateringen var måske inspireret af Chr. V's og admiral Niels Juuls indridsninger fra 1687, som også hævdes at have siddet i den gamle gård.

Hver dag mødte byfogedkontorets personale på arbejde i denne rækkefølge: Vilhelm kl. 8, politibetjenten kl. 9, anden fuldmægtig kl. 10, første fuldmægtig kl. 10.30 og byfogeden kl. 11. Den ene fuldmægtig læste lidt matematik og noget litteraturhistorie med Vilhelm ved siden af det daglige arbejde, og det var tanken, at han skulle forberede sig til jurastudiet. Vilhelm var stolt af sin position som egnens eneste kontorist, og det var noget der skaffede ham en vis yndest hos det kvindelige kon, fortæller han selv.

Som 15-årig var Vilhelm Herold i teatret for første gang. Det var i Rønne, hvor han så »Fregatkaptajnen«, og allerede næste

dag begyndte han at skrive en komedie. Han skrev i smug ved sin skrivepult på kontoret, men komedien blev aldrig færdig. I øvrigt fik Vilhelm en poetisk raptus. Han skrev en lang række digte om naturstemninger og forelskelse, og han havde gavn af Flors håndbog i den danske litteraturhistorie.

Byfoged Chr. Gregersen blev hentet til embedet midt i september 1874, og han havde hidtil været prokurator ved underretten i Fyens stift. Forgængeren i Hasle var Carl Ferdinand Boesen, tidligere officer i 1848-krigen og aktuar i Slesvig. Han sad i embedet i tre år indtil sin død i 1874, og hans grav findes stadig velholdt på Hasle gamle kirkegård ved kirken. Da han var død, blev hans stilling opslået til en lokkende gage på 17.000 rigsdaler.

Ved kgl. reskript af 30. marts 1686 blev byfogeden i Hasle tillige herredsfoged i Nørre herred. Tingstedet var Hasle, men by- og herredstinget, én gang ugentlig, skulle holdes på hver sin ugedag. Fra Jacob Lorentzens udnævnelse til byfoged 1696 til retsreformen i 1919 var Hasle byfoged med en enkelt, kortvarig afbrydelse samtidig birkedommer i Hammershus Birk.

Chr. Gregersen, der også fik borgmestertitel, havde altså nok at se til. I de følgende år kunne læserne af Bornholms Avis bl. a. se hans navn figurere i referater fra vælgermøder, og de giver indtryk af en myndig og særdeles veltalende mødedirigent.

Vi skal lige overvære et lille vælgermøde hos gæstgiver Jesper Holm (Det senere »Hotel Hasle« ved torvet) søndag den 5. januar 1879. Løjtnant Landschoff, Vestermarie, havde sammenkaldt til mødet. Han kaldte sig moderat højremand, og han misbilligede Venstres hårdnakkede holdning over for regeringens forskellige forslag. Byfoged Gregersen havde ordet flere gange, og han ankede bl. a. over, at mødet ikke var offentliggjort, så andre end Landschoffs venner, og navnlig modkandidaten, havde kunnet være til stede.

Ifølge bladreferenten var meddelelsen om det forestående møde gået mand og mand imellem i flere dage, så det måtte regnes for offentligt bekendt. Men Gregersen blev ved at skæl-

Fru Magda Herold med sønnen Torben.

de ud. Han betegnede Landschoffs standpunkt lig nul. Løjtnant Lund, Ingemannsgård, bad borgmesteren argumentere på en mere fredelig måde. Til sidst blev der dog udbragt et leve for borgmester Gregersen - efter et nifoldigt for landets konge.

Byfogedkontoret varetog offentlige auktioner. I 1880 blev der f. eks. solgt hørgarn og blårgarn i arbejdshuset i Kirkegade, og samme år var der auktion over følgende varer hos købmand Grønbech i Storegade: 100 gode kartofler, havre og byg, kløverfrø, en to-sædet jagtvogn, sirts, bomuldstrøjer, hvergarn, dowlas, shirting, trikotage m. m.

Fra sin skrivepult på byfogedkontoret kunne Vilhelm Herold holde øje med de forskellige folketyper, der kom ind i lokalet. Og kontoret havde i øvrigt hånd i hanke med et lille bysamfund, der i 1880 havde 286 skatteydere. Nummer 1 på denne liste var »borgermester« Gregersen med en anslået indtægt for 1881 på 4400 kr. Bager Herold var nr. 10 med en anslået indtægt på 2400 kr. Sidste mand på listen var en arbejdsmand med en anslået indtægt på 300 kr. Listen havde opregnet 24 avlsbrugere, 9 købmænd, 4 bagere, 17 fiskere og 50 arbejdsmænd og tjenestekarle.

Fredag den 9. september 1881 fik Vilhelm og hans familie den store sorg, at bager Julius Herold døde i sit 45. år. Bornholms Avis bragte dødsannoncen og ingen nekrolog. Vilhelm kunne ikke blive hos byfogeden, for hans mor havde ikke råd til at have ham boende hjemme, og hun kunne heller ikke rigtig lide hans arbejdsplads. De bandede så frygteligt på det byfogedkontor, syntes hun, og Vilhelm var selv begyndt at bande.

Få måneder senere rejste Vilhelm til en bror, der var lærer på egnen omkring Arresø. Her skulle han forberede sig til seminariet.

5. DEN VORDENDE SANGER PÅ SEMINARIUM

En sommeraften i 1883 kørte en stor, tung dagvogn fra en købmandsgård i Vejle, over byens toppede brosten ud til den bakkede landevej mod den gamle kongeby Jelling. En lukket passagervogn med heste foran og kufferter på taget var ikke noget særsyn på de danske landeveje i de tider, men netop denne vogn må vi betragte nærmere i vor søgen efter Vilhelm Herold.

Først får vi øje på en flok ældre, brede koner i brogede kjoler og med pakkenelliker på skødet. Og nu ser vi en lyshåret ung mand sidde klemt inde mellem de godmodige, ivrigt snakkende koner. Jo, det er den 18-årige Vilhelm Herold i pænt jakkesæt, som hans omhyggelige mor hjemme på Bornholm sikkert har bedt ham passe godt på, og han er forsynet med nye briller.

Nu er han på vej til Jelling Seminarium, hvor han skal starte som seminarist. Beslutningen om Vilhelms læreruddannelse blev truffet lige efter faderens død. På begravelsesdagen havde Vilhelms ældre bror, som var lærer, foreslået, at Vilhelm kom til ham og forberedte sig til lærerstudiet. Moderen udbrød: »Åh ja, så kan du få lejlighed til at synge i kirken om søndagen!«

Vilhelm indvilgede, men han skjulte det store håb, at en lærereksamen kunne hjælpe ham til København, hvor det daglige arbejde kunne give ham midler til en sangundervisning. Og her ville han være teatret på nærmere hold.

Nu var han altså havnet i denne dagvogn, på vej mod det første større lærested uden for Bornholm. De rare koner snakkede venligt til den lyse unge mand. Det kneb lidt for ham at forstå deres jyske mål, og konerne måtte spidse øren for at forstå den unge mands bornholmske tonefald.

I vognen sad også en flok unge mennesker, og da det viste sig, at de havde samme rejsemål som Vilhelm, kom der hurtigt

gang i snakken. Kammeraterne lærte at sætte pris på den unge bornholmers glade væsen, og det er rart med gode venner, der følger med efter overgangen til en ny livsform. På seminariet blev Vilhelm godt modtaget som en af de nye, håbefulde elever, og han bevarede venskabet med rejsekammeraterne.

Men kammeraterne fik også pillet visse nykker ud af Vilhelm. De kloge briller på næsen skaffede ham navnet »Professoren«, og inderst inde måtte han indrømme, at brillerne egentlig kun sad der for at give ham et lærd udseende. På denne måde skulle den unge bornholmer nok kunne begå sig i det fremmede. Men kammeraterne kunne lide ham med og uden briller, og da han smed brillerne væk, forsvandt øgenavnet.

Vilhelm befandt sig godt i skolemiljøet i den gamle kongeby, men mest fordi sangglæden havde så gode kår på seminariet. Sammen med kammeraterne dannede han hurtigt en kvartet, og de var egentlig seks mand, fordi de ofte sang kvartetter med solostemme. »Jellingkvartetten«s solister var Vilhelm med den lyse tenor og hans gode ven Ebbe Jensen Skjold, som sang en fyldig bas, og det lille ensemble blev snart efterspurgt rundt omkring på den jyske hede.

Drengene sang i krostuer, oplyst af tre-fire sure petroleumslamper på væggene. De tavse hedebønder sad på umagelige brædder lagt over tomme ølankre og bakkede på piberne, så der blev røgfyldt i det lavloftede lokale. Bønderne gav ikke deres bifald til kende, men de unge mænd blev altid godt modtaget. De tog 10 øre i billetpris, for charabanc'en skulle betales. Aftensmaden fik de gratis hos den stedlige skolelærer, og måltidet bestod af en varm ret, f. eks. frikadeller med kartoffelsalat, lidt »afskåret«, øl og snaps og kaffe med cigar. Et herremåltid for seminaristerne, der ellers spiste på pensionater for 30 kr. om måneden.

Nogle af Herolds skønneste ungdomsminder knyttede sig til kongehøjene i Jelling. Her samledes seminaristerne på sommeraftener i broderede morgensko og med lange piber, her gik flaget til tops på højen på festdage, her blev seminaristerne fo-

Vilhelm Herold havde også talent for billedkunsten. I 1904 debuterede han som billedhugger på Charlottenborg. Her ses han i sit arbejdsværelse, der også præges af hædersbevisninger til sangeren og Kroyers maleri af Herold som ridder Lohengrin. Herolds første portrætbuste blev købt af Statens Museum for Kunst i 1906. - Han optrådte sidste gang på Det kgl. Teater 19. marts 1915, og da fik han Fortjenstmedaljen i guld.

tograferet en gang om året, og her sang de, så folk kom ud fra de nærliggende huse for at lytte.

Den lyse bornholmer havde nok at fortælle sin mor og sine søskende, og han er sikkert gået let hen over omtalen af det daglige skolearbejde. Senere skrev han et sted, at han formentlig er den dovneste elev, Jelling Seminarium nogen sinde har haft. For det meste lød der orgeltoner eller sang fra hans værelse. Men Vilhelm var flink i gymnastiktimerne, og hans atletiske evner kom ham til gode, da han indgik et mærkeligt væddemål.

Det fortælles, at Vilhelm vandt dette væddemål ved at gå på stylter over den ret brede Jellingdam. Gevinsten var 22 wienerbrøds-snegle, som han spiste i løbet af forbavsende kort tid. Hermed blev det gamle ord om, at man ikke skal give bagerbørn wienerbrød, i dette tilfælde gjort til skamme.

Den dygtige sangkvartet kom til at synge for den norske komponist Edvard Grieg og hans hustru, Nina. Det skete en aften, hvor drengene var kommet til koncert i »Højskoleforeningen i Vejle«s store sal. Traditionen tro stod de op ad teatrets bageste væg, da en ståplads kun kostede 50 øre.

Da ægteparret Grieg, to små, runde mennesker, hoppede op på tribunen, mindede de Vilhelm om det bornholmske underjordsfolk, disse fantasifigurer, som ifølge overtroen myldrer frem, bevæbnede og med nissehuer, når en fjendtlig krigsmagt truer deres ø. For øvrigt var Nina Grieg den første dame med kortklippet hår, som Vilhelm havde set.

I aftenens løb opdagede lærer Krarup-Hansen fra Vinding, far til den senere kammersangerinde Johanne Krarup-Hansen, og andre fra musikforeningens bestyrelse de unge jellingianere ved den bageste væg, og så måtte de op og synge.

Det blev til den ene kvartet efter den anden, og efter koncerten mødtes jellingianerne med Griegs i kunstnerværelset. Nina Grieg tog Vilhelm i hånden og sagde: »De har en vakker røst,« og komponisten komplimenterede: »Tak! De har en sund og kraftig røst, og så synger De svært godt norsk.« En af soloerne havde været på bygdemål, og det kunne bornholme-

Grønnegades udmunding i Fælledvej i Hasle. Engang hed den Store Grønnegade, og da var den betydeligt længere end i dag. Den omfattede også den østligste strækning af nuværende Storegade fra købmand Tranbergs have ud til landevejen, og omkring 1885 blev den afkortet. Trappen til højre på billedet blev i begyndelsen af 1940'erne flyttet om til facaden mod Fælledvej, og bagergårdens butiksgulv blev hermed sænket.

ren klare. Vilhelm var senere gæst hos Nina og Edvard Grieg på »Troldhaugen« ved Bergen.

Hvordan skulle Herold få tid til at tænke på eksamen til den såkaldte halvdimission? Da denne nærmede sig som en truende sky, opdagede Vilhelm, at han ikke var nået længere end til side 17 i Steens algebra (aritmetik). Så sad han oppe en lang sommernat og terpede sammen med en kammerat, indtil algebraen kørte rundt i hovedet på ham, og få dage senere gik turen til eksamen i Odense.

Vilhelm fik mg i geografi og zoologi, og et mdl i matematik ville betyde farvel til eksamen, til sangerbane og al fremtid. Men på gaden råbte en af kammeraterne til ham: »Du klarede den til g!« Vilhelm blev så glad, at han slog tre kraftspring midt på gaden.

6. DE TRE STORE PÅ KONGENS NYTORV

Fra Kgs. Nytorvs renæssanceagtige teaterbygning af 1874 med de italienske kirkemotiver kunne der i 1893 fortælles store nyheder om Hasles håbefulde søn, Vilhelm Herold. Men vi skal først høre lidt om, hvordan det var gået ham i København.

Han blev lærer ved Københavns Kommuneskolevæsen, og en tid måtte han hutle sig igennem. Det var særlig svært at få penge til skosåler, men Herold klarede problemet på anden måde. På skolen stod bindene af Luthers Katekismus. Børnene fik gratis bøger, og når bøgerne blev for slidte, blev de stillet ind i et skab. Men bindene kunne tjene som såler i Herolds sko.

Han var kommet nationalscenen adskillige skridt nærmere, men der skulle arbejdes hårdt i fritiden, før han kunne gøre sig håb om at blive kunstner på Det kongelige. Han gik til sang hos George Allen, men kun ganske kort, for Allen rejste til Amerika. En dag fik skuespilleren Peter Jerndorff besøg af den værnepligtige matros Herold. Skuespilleren blev straks betaget af den unge mand med det åbne ansigt, og han arbejdede med Vilhelms stemme i tre år.

Det var hårdt for den unge lærer at komme til sangtimer efter at have arbejdet med skoleundervisning i 6-8 timer, så hans stemme blev hurtigt træt, men han sang nydeligt romancer og større sager, der ikke krævede større udfoldelser. Jerndorff læste også dansk vers og prosa med Vilhelm, og han bemærkede den unge bornholmers evne til at leve sig ind i ordene. Han gik også til sang hos professor Leopold Rosenfeld, og han måtte til optagelsesprøve er par gange, før det lykkedes ham at blive operasanger. Han fik i øvrigt ikke meget ud af sit besøg hos musikkonservatoriets chef, professor Niels W. Gade. Professoren havde stillet sig ved siden af ham og brummende tilkende-

I hjemmet på Frederiksberg havde Magdalene (kaldet Magdu) og Vilhelm Herold pladsi til deres mange dejlige sager. Til huset hørte også en voliere af fugle og en hønsegård i haven.

givet sin skeptiske indstilling til Vilhelms teaterfremtid. Men ved fortsat flid kunne han nok blive sanger.

På Det kongelige skulle Vilhelm møde teatrets chef, kammerherre Morten Edvard Fallesen, som var Bornholms kommandant og en af Rønne Theaters fremragende instruktører i Vilhelms barndom. I 1876 fandt kultusminister Fischer rigsdagsmanden Fallesen værdig til lederstillingen på Det kgl. Teater. I rigsdagen havde den gamle militærmand ofte kæmpet for kulturelle formål. Han skal således have sagt engang:

»For et land som vort, hvis magtstilling i tidens løb er blevet så betydeligt indskrænket, hvis landområde er lille, og hvis folkemængde også er lille, er der den største opfordring til at understøtte de åndelige formål og til at søge gennem dem at vinde de kranse, som det ikke kan vinde på andre områder.«

Før Vilhelm skulle op på teatret, rådede en af hans venner ham til at anlægge en stram militær holdning for at behage den tidligere oberst. Han gik derfor hen og blev maskinklippet, og da han gik gennem teatret, kiggede personalet forbavset på ham. Han gjorde kammerherren opmærksom på, at han var bornholmer. »Ja, jeg kan høre det«, svarede Fallesen tørt.

På teatret var man utilfredse med Vilhelms udseende. Han havde for lange arme og for korte ben, og hans stemme var ikke kraftig nok. Men han gav ikke op. Den 10. februar 1893 debuterede han som »Faust«, og en større offentlighed lærte den unge mand at kende gennem dagbladenes fine anmeldelser. Han var en fin, poetisk fremstiller af hovedpersonen i Gounods opera, som fik sin førsteopførelse i Paris i 1859 og siden 1864 var en af de store forestillinger på Det kgl. Teater.

Værket er yndet af mange sangere, og så sent som i 1945 skriver Hegermann-Lindencrone i »Det kongelige Teaters Operaførere«: »Herhjemme vil mange endnu huske Herolds poetiske udførelse af titelpartiet.«

Vilhelm Herold brugte stemmen uden affektation, og han var mandig i sin fremtræden, blev der skrevet. Hans spændstige skikkelse egnede sig fortrinligt til scenen, hans ansigts neutrale flader var velegnet for maskering, og han var et sangdra-

Vilhelm Herold fik de store hovedroller i operaer på Det kongelige Teater. Teaterhistorikeren Robert Neiiendam skrev engang: »Når han synger, bliver opera til skuespil i toner, og romancen til vågne drømme.«

matisk talent, der evnede at skabe et samspil mellem musik og dramatik af en hidtil ukendt sandhed.

Bornholms Avis fortalte Vilhelm Herolds livshistorie indtil debut'en i store træk, og bladet gav denne beskrivelse af hans udseende: han havde en godt bygget skikkelse, et intelligent, glatbarberet ansigt, lysblondt hår, blå øjne og et vindende smil.

Nu var Vilhelm Herold antaget på Det kongelige Teater, og en skønne dag kunne han sige farvel til skolevæsenet. Den 19. august 1895 blev han gift i Asminderød med fideikommisbesidderinde Magdalene Margeritha Louise Rosenørn von Gersdorff, født 28. januar 1869 i København, og hans kones formue gav ham mulighed for at tage et helt års sangundervisning i Paris.

Dette fik afgørende betydning, for selv om han var godt anbragt på nationalscenen, så tydede meget på, at hans charmerende bornholmske tonefald kunne blive en hæmsko for hans karriere.

I foråret 1894 tilbød Det kongeliges nye chef efter nylig afdøde Fallesen, Einar Christiansen, at læse dansk med bornholmeren. For chefen frygtede, at den ramme dialekt ville udelukke ham fra de gamle, romantiske operaer, hvor tale veksler med sang. Vilhelm havde ingen gammel kultur at bygge på, men han havde en livsglad trang til at lære og til at få et forhold til kunsten. Han sled med de klassiske danske tekster og de vanskelige stødtoner (bornholmere taler som bekendt uden stød), og Einar Christiansen bemærkede blandt andet, at han gik ud af »dørren«. Men der blev altså råd til et års undervisning i Paris. Og selv om Herold naturligvis aldrig glemte det bornholmske talesprog, så blev hans stemme renset for de slagger, der kunne skæmme en operaudfoldelse.

En skjald var trådt lyslevende ud af folkeviserne. Hans stemme hørte måske ikke til de kraftigste, men alle glædede sig over dens lyse, dårende klang. En tid var Herold, balletmester Hans Beck og skuespilleren Olaf Poulsen teatrets førende navne,og i vore TV-forsynede tider, hvor man ofte hører skarpe og rationelt prægede udfald mod nationalscenen, har vi godt af at

blive mindet om Det kongelige Teaters betydning for menigmand i det hastigt voksende København i midten af det forrige århundrede og fremefter. Boligerne i de store lejekaserner var ikke alt for gode, men mange trøstede sig med, at den lave husleje gav mulighed for ofte at komme »på komedie« eller til ballet og opera.

Teatrets tre ypperste omkring århundredskiftet havde alle en folkelig baggrund, og de tog afsked med scenen i årene 1915-17.

Hans Beck (1861-1952) var født i Haderslev, hvor hans far havde en danseskole. Om sommeren kunne den danseglade dreng finde på at springe op på et dige ved landevejen og give solonumre for de beundrende bønder. Ved den første prøve på Det kongelige blev Hans Beck kasseret, fordi han var for lyshåret til scenebrug, men som 20-årig solodanser blev han regnet for en af de førende i sit fag. Hans Beck og Athalia Flammé (mor til Poul Reumert) blev teatrets lovende unge balletpar. Beck genoplivede Bournonville-traditionen, og han vakte blandt andet opsigt med den typiske »statuerolige standsning ved den hvirvlende dans' slutning.« I 1909 lavede Hans Beck »Den lille havfrue« sammen med Fini Henriques og forfatteren Julius Lehmann.

Olaf Poulsen (1849-1923), var født i København. Han debuterede sammen med sin bror, Emil, i Holbergs »Erasmus Montanus« i 1867, og i løbet af sin karriere fremstillede han vidtforskellige Holberg-figurer. Han er måske den bedste Peer Degn vi nogen sinde har haft.

I fritiden ville Olaf Poulsen væk fra Københavns fnisen og caféstadder. I sit kære Fredensborg kunne han gå rundt og studere folketyper, og han klarede al slags håndværksarbejde på sin »Villa Østrup«, som rummede ægteparret Poulsen og deres 12 børn. Om sommeren måtte han ofte underholde udenlandske gæster med Holberg og Hostrup på Fredensborg slot.

Disse tre førende scenekunstnere kunne hver især skabe tilstrømning, når deres navne var på teaterplakaten.

Herold havde den menneskeskildrende skaberevne, og ope-

raalbumet viser os mange spændende klassiske personer, lige fra den sprælske Aladdin til den ydmyge Mathias i »Evangeliemanden«.

Vi ser et billede af middelalderkongen Erik Glipping i enkel herskerdragt med to løver over brystet og med høj hat på hovedet. Her har vi en folkevisefigur, for Peter Heises og Chr. Richardts opera fra 1878, »Drot og Marsk«, bygger i nogen grad på gamle folkelige sange og historier, blandt andet Marsk Stig-sagnet. Men Herold nøjedes ikke med bare at vise den vege, kvindegale og nervøse konge, som B. S. Ingemann har skildret så rammende i romanen »Erik Menveds barndom«. Det siges, at Herold med kong Erik gav en patologisk beskrivelse af tidens degeneration.

Vilhelm Herold krængede helten af Don José i Bizets opera »Carmen«, da han gav ham et helt nyt træk ved at snige sig på lumske kattefjed rundt om scenen, før han kastede sig over sit bytte. Her kom skuespilleren op i ham. Og han betragtede unge Turridu med italienerhatten, knæbukserne og dolken ved siden (se Krøyers maleri på Teatermuseet og tegningsreproduktionerne rundt om i hjemmene) som en særlig farverig figur. Turridu i Mascagnis opera »Cavalleria Rusticana« (eller »På Sicilien«) fra 1890 er både fej, brutal, gemytlig og forelsket.

Vi ser også billedet af den stolte, ædle ridder Lohengrin fra Richard Wagners opera af samme navn fra 1850. Wagners velynder, Franz Liszt, kaldte denne historie et eneste helstøbt værk, mens musikkritikken ofte har talt om kulde, formløshed m. m. Men værket har kunnet bevare sin popularitet, og Wagners smukke poesi og kraftige toner gav Herold store udfordringer.

Men Vilhelm Herold holdt mest af »Evangeliemanden« (skrevet af Wilhelm Kienzl, premiere Berlin 1895, København 1914) med den ydmyge lærer Mathias, som mindede ham om »Sjiklija Bech« på Bornholm.

Dramatisk set var Herolds styrke den enkle og kraftige helhed. Det må have været bornholmerens iagttagelsesevne, ud-

Herold i rollen som kong Erik Glipping i Peter Heises og Chr. Richardts opera fra 1878, »Drot og Marsk«. Med denne rolle gav kammersangeren en patologisk beskivelse af tidens degeneration.

viklet i barndommens overskuelige miljøer, der har gjort sig gældende. På den danske skueplads sang han 29 roller i alt 707 gange, i sæsonen 1910-11 optrådte han 61 gange som gæst på Dagmarteatret.

Ved utallige koncerter rundt omkring blev han den danske poesis fortolker. Han sang jævne romancer som »Husker du i høst« og »Der var en svend og hans pigelil« og folkeviserne »Agnete og havmanden« og »Roselil og hendes moder«, og han kunne give visernes vrøvlede omkvæd, »hå,hå,hå« og »ha, ha,ha, - så,så,så,så« skønne udtryk.

Vilhelm Herold var ansat på Det kgl. Teater i 10 år. Der blev kaldt på ham fra syd og vest, og grev Danneskjold havde flere gange bedt kongen udnævne ham til kammersanger. Efter Schrams død var N. J. Simonsen den eneste kongelige kammersanger. Men kongen sagde nej, for greven var ikke persona grata ved hoffet.

En aften i maj 1901 lykkedes det. Da de danske majestæter sad i Det kgl. Teater sammen med storhertugen af Mecklenburg og overværede balletten »Coppelia«, mødte greven op i kongelogen og hilste ærbødigt. Chr. IX takkede og sagde: »Nu skal den unge mand blive kammersanger!«

Året efter, i 1902, optrådte N. J. Simonsen og Herold for øvrigt som »Saul og David« i Carl Nielsens og Einar Christiansens opera ved Simonsens afsked. Nu skulle der satses på den nye kammersanger. Men titlen var ikke stærk nok til at holde på ham. Den danske svane fløj til de store verdensscener. Men han blev fortsat en hyppig gæstesanger på sit gamle teater på Kongens Nytorv. - Og sin kære fødeby ville han besøge lige så ofte det kunne lade sig gøre.

»Lohrengrin« blev en af Herolds glansroller. Richard Wagners opera er fra 1850. Dramaets smukke poesi og kraftige toner var en stor udfordring for Herold. Hans elev, Erik Sjøberg, havde succes i samme, mytologiske rolle, i 1950'erne.

7. EN SANGER VENDER HJEM

»Mit hjerte græder af længsel efter Bornholm. Jeg må derover igen. Blot for at være der en dag eller to. Ja, undskyld. Men sådan har jeg det over for min dejlige fødeø!«

Disse ord skal Vilhelm Herold have sagt til venner og arbejdskammerater i København. Den danske svane havde været vidt omkring, og nu forstod den, at der egentlig også var meget rart i den gamle andegård.

Han tilbragte mange ferier på Bornholm, og hans mor oplevede ham som professionel sanger i 16 år, før hun døde i 1909. Efterhånden må hun vel have accepteret hans position ved operaen. Men der er også blevet talt om, at hans bror Hendrich opnåede større popularitet på fødeegnen, fordi han tog rundt med sang og iørefaldende harmonikamusik. Vilhelms sang lå nok ofte i for høje tonelejer, efter bysbørnenes mening, og det har sikkert heller ikke været morsomt for hans mor at høre etuder og andre sangøvelser i kammersangerens ferier.

Vist er dette folkesnak, men Vilhelm Herold tog jo tingene med godt humør, og han er også blevet tillagt denne muntre bemærkning: »Min bror er kirkesanger, jeg er kun kammersanger.«

Men kammersangeren blev dog altid godt modtaget, når han besøgte familie og venner rundt omkring på øen. Folk var indstillet på at optræde pænt over for den berømte sanger, men man skulle jo ikke skabe sig, fordi han var blevet »kongelig«. Det var ikke så mange år siden han havde kørt med sin fars brødvogn.

Han gav mange koncerter på sin fødeø. I Bornholmske Samlingers omtale af Rønne kirkes restaurering i begyndelsen af århundredet hedder det således: »Herold, som har sin slægt

på Bornholm og ofte har glædet sine landsmænd med sin sang. sang i Rønne kirke samme sommer til indtægt for den nye kirke og erklærede aldrig at være blevet modtaget før med så smeltende varme: - Det var en smeltende hed julidag.«

Sangeren, der gennem sit arbejde fremstillede verdenspersonligheder som ridderne Walther fra »Mestersangerne i Nürnberg« og Lohrengrin foruden eventyragtige og drømmende ungersvende som Aladdin og Turridu, kom til sin fødeby og mødte bondemanden, håndværkeren og fiskeren. Han mødte både de stoute folk og fantasterne, som findes i en lilleby.

Det er jo netop i en sådan lilleby, at den enkelte uanset stillingsbetegnelse regnes for selvstændig personlighed. - Her har vi måske noget af forklaringen på scenekunstneren Vilhelm Herolds sans for den lille helhed og hans forening af det intellektuelle spil og folketonen.

Hvad var der så sket af forandringer i fødebyen i tiden mellem Vilhelm Herolds opbrud derfra og hans debut på Det kongelige i 1893? Hasle havde fået flere smågader, og på strandengene sydvest for byen begyndte en lille røgeriby at skyde frem. De tre første røgerier blev bygget i ret hurtig rækkefølge, og senere, dog med flere års mellemrum, blev yderligere tre røgerier opført i området. Oprindelig var røgerimiljøet delt af Søndre Bæk, og på broen over bækken kørte tipvognene fra Hasle Klinkerfabrik til Hasle havn med sten.

I Storegade åbnede købmand Søren Thomsen, som for øvrigt var byens første folkevalgte borgmester, sin ny manufakturforretning i det gamle posthus i 1886, i 1888 startede Brødrene Ankers Maskinfabrik i Østergade. Det er en solid virksomhed med ejendommelige traditioner, blandt andet var det engang almindelig skik, at nyankomne læredrenge skulle døbes i vandbaljen. I 1889 begyndte Hasle Klinkerfabrik sin virksomhed ude i skoven.

Når man føler en fortrolighed med sin barndomsby, kan man gå rundt og mærke gensynsglæde eller måske beklage, at visse bygninger og gader ændres i takt med udviklingen. Og man kan se sig glad på så simple ting som en gammel forfalden

bindingsværkslænge, et vognskjul med gamle bænke fra havefester og en skrænt med vildnis. Herold har sikkert gået og gjort sig sine tanker. Men det var nok særlig rart for ham at komme hjem til mor.

Vilhelms barndomshjem blev revet ned i 1907 til fordel for den nye tekniske skole. Men broderen, Hendrich Herold, var blevet vært på »Herolds Hotel«, og her tilbragte Vilhelm også mange ferier.

Da han fyldte 50 år i 1915, tog han sin afsked som sanger. Han gav flere afskedskoncerter, blandt andet i Hasle kirke, hvor han blev akkompagneret af lærer Fredlev Skovmand fra Rønne. Aftenen sluttede med en fest for indbudte på Hasle Badehotel ude i skoven.

Ved afskedsforestillingen på Det kongelige Teater formulerede professor Vilhelm Andersen en nydelig hilsen, hvori han omtalte Herolds sans for naturen og dyreverdenen (han havde en hel voliere af fugle i sit hjem på Fuglebakken), hans evner for bildende kunst (debut som billedhugger på Charlottenborg i 1904) og sidst, men ikke mindst hans sanggave.

I årene 1922-24 var Herold operadirektør ved Det kgl. Teater, og han fortsatte som leder af operaskolen. Med sit krav om, at stemningen bør farve stemmen (»Stemningen - ikke blot stemmen« var hans valgsprog), blev han en banebryder for operaen i Danmark, han gik virkelig ind for de sangelever, han troede på, han havde enkelte instruktøropgaver, blandt andet»Boris Godunof« i 1920'erne, og han stillede store krav til iscenesættelse og dekorationer. Han sagde således til sine elever:

»Det kan ikke nytte, vi laver pastelmalerier på scenen. Gå op på malersalen og se de pensler, der bruges!«

Herold blev ved at komme på Bornholm, og han tilbragte nogle somre på Kofoedgård i Østermarie. Her bortryddede han småtræer og buske, fordi de tog udsigten til hans kære nøgleeg. Han skrev et vers, som kan læses på denne eg:

»Her sad jeg ved den gamle eg/ i sommerdage lange/ og mindedes min barndoms leg/ og mine manddomssange./ Nu

stunder det mod høstens tid./ Min sang er stilnet, lokken hvid./ Syng for mig, eg, din sang så blid/ i vintrens nat den lange.«

Den 15. december 1937 døde Vilhelm Herold efter få dages sygdom som følge af et hjertetilfælde, og hans båre blev ført til Hasle. Han kom hjem og fik sit sidste hvilested på fødebyens kirkegård. To år senere, søndag den 19. marts 1939, på hans 74 års fødselsdag, blev mindestenen på hans grav ved Hasle kirke afsløret.

I alt ca. 100 bidragydere havde givet beløb til mindestenen. Monumentet var tegnet vederlagsfrit af Herolds ungdomsven, arkitekt Jens Ingwersen, og busten fra 1911 var fremstillet af den ungarske billedhugger Jenö Meister. Bornholms skovdistrikt skænkede enebærtræerne til graven. Monumentet har denne inskription:

Vilhelm Herold,
født 19. marts 1865
død 15. december 1937.
Sangernes høvding
kunstens ædle
gudbenådede tolk
menneskeskikkelser
skænked du Danmarks folk.
Venner og beundrere rejste dette minde.

Hermed har vi fået historien om en verdenskunstner, som forlod fødeegnen for at få nye oplevelser og impulser, men aldrig kastede vrag på udgangspunktet. Der kan arbejdes videre med denne historie, og det gør vi bedst ved at værne om Herold-minderne.

Vilhelm Herold har fortjent al mulig hæder.

KILDER

Beck, Hans: »Fra livet og dansen«. (Kbh., 1944).

Berg, R.: »Bagersvenden i fortid og nutid«. (Kbh. 1942).

Bornholmeren 8/2 1943.

Bornholms Avis og Amtstidende årene 1869-81.

Bornholms Centralbiblioteks Lokalsamling: forskellige avisudklip om Hasles historie.

Bornholms Tidende 11/10 1930, 19/3 1935, 17/12 1937, 13/3 1939, 20/3 1939 og 8/2 1943.

»Bornholmske Retsbetjentarkiver indtil 1919«. (Kbh. 1965). (Landsarkivet).

Bornholmske Samlinger, bl. a. bind 11: om Hasle Kulværk og bind 35: om H. C. Siersted.

Christiansen, Einar: »Nogle træk af mit liv«. (Kbh. 1930).

Clausen, Julius: »Mennesker på min vej.« (Kbh. 1941).

»Damernes Noteringskalender for 1904«. (Kbh. 1903).

»Dansk Biografisk Leksikon«.

»Danske viser«, ved Erik Dal. (Kbh. 1962).

Aakerlund, C. J. E:
»Den gl. købmandsgård i Hasle«. (Hasle, 1958).

»Det danske folks historie«. (Kbh. 1926-27).

Friis, Niels, »Det kgl. Teater«. (Kbh. 1943).

Gulmann, Chr.: artikel i Gads danske Magasin 1914-15.

Hegermann-Lindencrone: »Det kgl. Teaters operaforer«. (Kbh. 1945).

Henningsen, Henning: »Bådeoptog«. (Kbh. 1953).

Herold, J. J. G. og L. F. Petersen: »Stamtavle over Familien Herold«. (Kbh. 1891).

Jelling Seminariums 100 års jubilæumsskrift 1941.

Jelling Seminariums årsskrift 1934: artikel af Vilhelm Herold.

Koch-Olsen, Ib: »Danmarks kulturhistorie II«.

»Kort over Hasle Kjøbstads Bygrunde«. - opmålt 1869. (Matrikeldirektoratet).

Lind, Eyvind L.: artikel om Herold i »Bornholmeren« 7/1 1967.

Mahler, Ludvig: artikel i »Jul på Bornholm 1974«.

»Matrikul over Hasle Kjøbstads Bygrunde, Hasle sogn«. (1872). (Matrikeldirektoratet).

»Realregister for Hasle Kjøbstad«, indrettet 1834. (Landsarkivet).

Richardt, Chr.: »Drot og Marsk«. (Kbh. 1889).

Seligmann, Hugo: artikel i »Tilskueren« 1915.

Steensberg, Axel: »Dagligliv i Danmark i det 19. århundrede«.

Stub-Jørgensen, Chr.: »Blade af Hasles bog«. (Hasle, 1963).

»Teatret på Kongens Nytorv«, v/ Sv. Kragh-Jacobsen m. fl.

Törnblom, Folke H.: »Operaens historie«. (Kbh. 1967).

Törnblom, Folke H.: »Wagner«. (Kbh. 1945).

Vancura, Vladislav: »Bageren Jan Marhoul«. (Kbh. 1965).

Wagner, Richard: »Lohengrin«. (Kbh. 1926).

Østergaard, Vilhelm: »Olaf Poulsen«. (Kbh. 1917).

Arne Ipsen

Født 1941 i Hasle. Blev journalistelev ved den socialdemokratiske presse i 1962. Efter 10 år i dagspressen et par år som free-lance, i denne tid tilknytning til Gyldendals forlag og virke som redaktør af Bornholms Hjemstavnsforenings blad, »Klippeøen«. Har siden 1974 været ansat ved en lokalavis i Københavns omegn. Begyndte som ca. 18-årig at skrive historisk-folkloristiske artikler i de bornholmske dagblade. Siden har skriveriet, ved siden af journalistikken, afstedkommet nogle børnenoveller. Men den store interesse for folke-historien og de dokumentariske arbejdsmuligheder ledte tilbage til den førnævnte skrivestil, der påbegyndtes på Bornholm for nu 20 år siden. Har siden barndommen været stærkt optaget af Vilhelm Herold, hvis grav på Hasles gamle kirkegård gennem tiderne er besøgt af sang- og musikfolk fra mange lande. Og studiet af denne verdenssangers usvækkede kærlighed til sin lille bornholmske fødeby har styrket troen på fællesskabets muligheder omkring sang, musik og drama - på tværs af grupperinger, der kaldes forskellige samfundslag.

Forlaget Bornholmeren . ISBN 87-7006-030-4 . Bornholmerens tryk . 9014